การออกแบบสถาบันพระพุทธศาสนาในฐานะสถาบันทางสังคมเชิงพุทธบูรณาการ

Designing the Buddhist Institution as a Social Institution Through Buddhist Integration

พระปัญญาวัชรบัณฑิต[1] วุฒินันท์ กันทะเตียน[2] อารยา ทองโชติ[3]

Phra Panyavajrapandit, Wutthinant Kantatian and Araya Thongchot

Received: August 04, 2026

Revised: October 29, 2026

Accepted: October 29, 2026

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบของสถาบันศาสนาตามทฤษฎีสังคมวิทยาศาสนา 2) เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบของสถาบันพระพุทธศาสนาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา และ 3) เพื่อสังเคราะห์และออกแบบสถาบันพระพุทธศาสนาในฐานะสถาบันทางสังคมเชิงพุทธบูรณาการ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาแนวคิดสังคมวิทยาศาสนาของเอมิล เดอร์ไคม์ มักซ์ เวเบอร์ และปีเตอร์ เบอร์เกอร์ ควบคู่กับคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และทัศนะของปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ภายใต้การวิเคราะห์ตามกรอบสามมิติ ได้แก่ มิติเชิงโครงสร้าง มิติเชิงจริยธรรม และมิติเชิงพิธีกรรม โดยดำเนินการวิจัยแยกออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ การศึกษาแนวคิดทฤษฎีสังคมวิทยาศาสนาเพื่อสังเคราะห์องค์ประกอบสามมิติ การศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาภายใต้กรอบสามมิติเช่นเดียวกัน แล้วนำองค์ประกอบทั้งสองชุดมาสังเคราะห์เชิงพุทธบูรณาการ และนำเสนอด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า องค์ความรู้ทั้งสองสายมิได้ขัดแย้งกัน หากแต่เสริมเติมเต็มกันได้อย่างเป็นระบบ มิติเชิงโครงสร้างชี้ว่าความยั่งยืนของสถาบันขึ้นอยู่กับระบบและกฎเกณฑ์ที่ไม่ผูกติดกับตัวบุคคล สอดคล้องกับหลักการทำให้บารมีกลายเป็นกิจวัตร (Routinization of Charisma) ของเวเบอร์ และการที่พระพุทธองค์ทรงมอบพระ

[1] มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; Mahachulalongkornrajavidyalaya University

[2] มหาวิทยาลัยมหิดล; Mahidol University

Corresponding author, e-mail: wutthinant.kan@mahidol.ac.th, Tel. 0982677407

[3] มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ธรรมวินัยไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ มิติเชิงจริยธรรมชี้ว่าไตรสิกขาเป็นกลไกเชื่อมโยงจริยธรรมระดับปัจเจกเข้ากับระดับองค์กร สอดคล้องกับแนวคิดจริยธรรมทางศาสนาของเวเบอร์ที่ขับเคลื่อนโครงสร้างสังคม มิติเชิงพิธีกรรมชี้ว่าพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาทำหน้าที่ผนึกจิตสำนึกร่วม สอดคล้องกับแนวคิด "ความปีติยินดีร่วมกัน" (Collective Effervescence) ของเดอร์ไคม์ งานวิจัยนี้ได้องค์ความรู้ใหม่ซึ่งเรียกว่า "โมเดล 5 เสาหลักแห่งสถาบันพระพุทธศาสนาเชิงพุทธบูรณาการ" ประกอบด้วย 1) พระธรรมวินัยเป็นศาสดาและกรอบโครงสร้าง 2) ระบบตรวจสอบถ่วงดุลและการบริหารบุคลากร 3) จริยธรรมเชิงบูรณาการ 4) พิธีกรรมในฐานะเครื่องมือจิตวิญญาณ สังคม และสื่อสาร และ 5) วัด ชุมชน และรัฐในโลกดิจิทัล ซึ่งสามารถนำไปใช้เป็นบรรทัดฐานเชิงนโยบายสำหรับองค์กรปกครองคณะสงฆ์ในการธำรงแก่นธรรมควบคู่กับการสร้างความโปร่งใสในสังคมไทยร่วมสมัย

คำสำคัญ: สถาบันพระพุทธศาสนา, สถาบันทางสังคม, พุทธบูรณาการ, สังคมวิทยาศาสนา

Abstract

This research had three objectives: (1) to analyze the components of religious institutions according to theories in the sociology of religion, (2) to analyze the components of the Buddhist institution as presented in Buddhist scriptures, and (3) to synthesize and design the Buddhist institution as a social institution through Buddhist integration. This documentary research examined the sociology of religion of Émile Durkheim, Max Weber, and Peter L. Berger alongside the Tipiṭaka, its commentaries (Aṭṭhakathā) and sub-commentaries (Ṭīkā), and the views of Buddhist scholars. The analysis was guided by a three-dimensional framework comprising structural, ethical, and ritual dimensions. The research was conducted in three stages: (1) studying theories in the sociology of religion to synthesize components across the three dimensions, (2) studying Buddhist scriptures within the same three-dimensional framework, and (3) synthesizing both sets of components through Buddhist integration. The findings were presented through content analysis. The results revealed that the two bodies of knowledge do not conflict but rather complement each other systematically. The structural dimension indicated that institutional

sustainability depends on systems and rules that are not tied to particular individuals. This is consistent with Weber's concept of the routinization of charisma and with the Buddha's entrusting of the Dhamma-Vinaya to serve as the Teacher in his stead. The ethical dimension indicated that the threefold training (tisikkhā) serves as a mechanism linking individual ethics with organizational ethics, consistent with Weber's notion of religious ethics as a driving force of social structure. The ritual dimension indicated that Buddhist rituals function to consolidate collective consciousness, consistent with Durkheim's concept of collective effervescence. This research generated new knowledge in the form of the "Five-Pillar Model of the Buddhist Institution Through Buddhist Integration," comprising (1) the Dhamma-Vinaya as the Teacher and structural framework, (2) a system of checks and balances and personnel administration, (3) integrative ethics, (4) ritual as a spiritual, social, and communicative instrument, and (5) the temple, community, and state in the digital world. The model can serve as a policy norm for Sangha governing bodies in preserving the essence of the Dhamma while fostering transparency in contemporary Thai society.

Keywords: Buddhist Institution, Social Institution, Buddhist Integration, Sociology of Religion

บทนำ

สถาบันพระพุทธศาสนาดำรงอยู่คู่สังคมไทยมาอย่างยาวนาน และมีบทบาทสำคัญยิ่งในฐานะศูนย์กลางทางจิตวิญญาณ แหล่งบ่มเพาะคุณธรรมจริยธรรม ตลอดจนกลไกสำคัญในการธำรงไว้ซึ่งความสงบเรียบร้อยของสังคม ดังพระทัศนะของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) (2552) ซึ่งสรุปได้ว่าสถาบันพระพุทธศาสนามีความสำคัญในฐานะแหล่งสืบทอดคำสอน หลักธรรม และจริยธรรมที่ช่วยหล่อหลอมความคิดและพฤติกรรมของมนุษย์ และยังเป็นกลไกในการปลูกฝังคุณธรรม ความรับผิดชอบ และการอยู่ร่วมกันอย่างเข้าใจและเคารพผู้อื่น อีกทั้งยังเป็นศูนย์กลางการศึกษา อบรม และถ่ายทอดภูมิปัญญาทางธรรมจากรุ่นสู่รุ่น ดังนั้น สถาบันพระพุทธศาสนาจึงมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาคน สังคม และการธำรงคุณค่าทาง

ศีลธรรม อย่างไรก็ตาม ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา สถาบันพระพุทธศาสนาได้เผชิญกับความท้าทายเชิงโครงสร้างที่ส่งผลกระทบต่อศรัทธาของพุทธศาสนิกชนอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นแนวโน้มการลดลงของจำนวนผู้บวชเรียน การขาดความรู้ความเข้าใจในแก่นแท้ของคำสอนทางพระพุทธศาสนา พระสงฆ์บางส่วนที่ประพฤติย่อหย่อนในพระธรรมวินัย ตลอดจนการแสวงหาผลประโยชน์เชิงพาณิชย์ในนามของศาสนา (พนม พงษ์ไพบูลย์, 2538) ยิ่งไปกว่านั้น ในยุคที่สื่อสังคมออนไลน์แพร่หลาย ข่าวการกระทำผิดของพระสงฆ์ได้กลายเป็นประเด็นที่สาธารณชนเฝ้าจับตาและตั้งคำถามอย่างเข้มข้นยิ่งขึ้น ส่งผลให้สถาบันสงฆ์ต้องเผชิญวิกฤตศรัทธาแบบที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน (มะลิ ทิพพ์ประจง, 2568) สถานการณ์ดังกล่าวจึงนำไปสู่การตั้งคำถามต่อสถาบันพระพุทธศาสนาในสังคมไทยอย่างเลี่ยงไม่ได้ สอดคล้องกับที่มะลิ ทิพพ์ประจง และพระใบฎีกาสมคิด นาถสีโล (2568) ชี้ให้เห็นว่าพระสงฆ์ในฐานะสถาบันทางสังคมมีบทบาทสำคัญในการธำรงรักษาวัฒนธรรมและคุณธรรมของสังคมไทยมาอย่างยาวนาน แต่ในยุคดิจิทัล สถาบันสงฆ์กลับต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่ส่งผลกระทบต่อบทบาทดั้งเดิม อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีและค่านิยมทางสังคม ด้วยเหตุนี้ การปรับตัวของสถาบันสงฆ์จึงจำเป็นต้องตั้งอยู่บนฐานของการรักษาหลักพระธรรมวินัย ควบคู่ไปกับการจัดการตนเองให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมยุคใหม่ดังที่พระครูปลัดอัมพร อาภาธโร และคณะ (2568) ได้ศึกษาและพบว่า ปรากฏการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อศรัทธาในสถาบันสงฆ์เกิดจากช่องว่างในการจัดวางองค์ประกอบความเป็นสถาบันให้สอดรับกับพลวัตของสังคมร่วมสมัย กล่าวคือ ศรัทธาของพุทธศาสนิกชนไทยได้เปลี่ยนจากความเชื่อเชิงจารีตไปสู่ศรัทธาบนฐานปัญญา ซึ่งตั้งอยู่บนการตรวจสอบพฤติกรรมและระบบบริหารจัดการของคณะสงฆ์อย่างเข้มข้นมากขึ้น ความเคารพนับถือจึงไม่ได้เกิดขึ้นเพียงเพราะสถานะความเป็นพระภิกษุ หากแต่เกิดจากบทบาทที่เกื้อกูลต่อสังคม และการปรับตัวให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตสมัยใหม่โดยไม่ละทิ้งแก่นแท้แห่งพระธรรมวินัย สอดคล้องกับแนวคิดของพระคำพล แก้วพิลา และกิตติพงศ์ สุวรรณวงศ์ (2568) ที่เสนอว่า การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาไทยในยุคปัจจุบันจำเป็นต้องอาศัยการขับเคลื่อนผ่านองค์ความรู้เชิงบูรณาการ ได้แก่ การนำหลักไตรสิกขามาประยุกต์ใช้เพื่อยกระดับคุณภาพของบุคลากร การใช้หลักสังคหวัตถุ 4 เพื่อประสานความสัมพันธ์ทางสังคม และการใช้หลักอิทัปปัจจยตา (หลักความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย) เป็นแกนกลางในการปฏิรูประบบและวางนโยบายเชิงโครงสร้าง

ปรากฏการณ์เชิงลบที่พระพุทธศาสนากำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน สะท้อนความจำเป็นเร่งด่วนที่ต้องทบทวนและแสวงหาแนวทางใหม่ เพื่อให้สามารถธำรงแก่นธรรมอันบริสุทธิ์ควบคู่ไปกับการสร้างความโปร่งใสและตรวจสอบได้ ในฐานะสถาบันทางสังคมที่ตอบสนองต่อความคาดหวัง

ทางจริยธรรมของสังคมไทย ในทางวิชาการตะวันตก ศาสนาถูกวิเคราะห์ในฐานะสถาบันทางสังคมมาอย่างยาวนาน เอมิล เดอร์ไคม์เสนอว่าศาสนามิใช่เพียงสถาบันทางสังคมพื้นฐานทั่วไป หากแต่เป็น “ราชินีแห่งสถาบันทั้งปวง” (Pickering, 1984) มักซ์ เวเบอร์วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างจริยธรรมทางศาสนากับโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคม (Weber, 2019) ขณะที่ปีเตอร์ เบอร์เกอร์เสนอแนวคิดศาสนาในฐานะ “ร่มเงาอันศักดิ์สิทธิ์” (Sacred Canopy) ที่สร้างความชอบธรรมและธำรงระเบียบความหมายให้แก่สังคม (Berger, 1967) เช่นเดียวกันกับปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ที่ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของความเป็นสถาบันพระพุทธศาสนาไว้อย่างลึกซึ้งเช่นกัน ดังที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต) (2568) ได้เสนอหลักมัชฌิมาปฏิปทาและไตรสิกขาเป็นเครื่องมือสำคัญในการจัดวางระบบวินัยที่สัมพันธ์กับบุคคลและชุมชน ยิ่งไปกว่านั้น ในมิติของสังคมวิทยาศาสนาและการปรับตัวของศาสนาในสังคมไทย พระไพศาล วิสาโล (2546) ได้ชี้ให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาและโครงสร้างสังคมไทยมีความสัมพันธ์ที่ส่งผลกระทบต่อกันและกันมาโดยตลอด ทั้งในมิติหลักธรรม ประเพณี และบทบาทของวัดในฐานะสถาบันทางสังคม ขณะเดียวกัน ในระดับสากล ปีเตอร์ เบอร์เกอร์ (Berger, 1999) ได้ทบทวนสมมติฐานเดิมและเสนอแนวคิดเรื่องการลดความเป็นฆราวาส (Desecularization) โดยชี้ว่าความทันสมัยมิได้นำไปสู่ความเสื่อมถอยของศาสนาอย่างที่เคยเชื่อกัน หากแต่เกิดพลวัตระหว่างแรงผลักดันสู่ความเป็นฆราวาสกับกระแสการฟื้นฟูทางศาสนา ซึ่งส่งผลให้บทบาทและรูปแบบเชิงสถาบันของศาสนาเปลี่ยนแปลงไป

อย่างไรก็ตาม เมื่อทบทวนวรรณกรรมอย่างรอบด้าน คณะผู้วิจัยพบช่องว่างทางวิชาการสำคัญอย่างน้อย 3 ประการ คือ ประการแรก งานศึกษาที่ใช้ทฤษฎีสังคมวิทยาศาสนาตะวันตกมักมุ่งอธิบายศาสนาในฐานะปรากฏการณ์ทางสังคมทั่วไป โดยยังไม่เจาะจงลงไปที่บริบทของสถาบันพระพุทธศาสนาไทยโดยตรง ทั้งยังไม่ปรากฏการประมวลองค์ประกอบดังกล่าวให้เป็นกรอบสามมิติที่ชัดเจนสำหรับใช้วิเคราะห์สถาบันสงฆ์ไทยเป็นการเฉพาะ ประการที่สอง งานศึกษาทางพระพุทธศาสนาที่วิเคราะห์จากคัมภีร์ส่วนใหญ่ยังคงศึกษาแยกส่วนตามประเด็นเฉพาะ อาทิ การปกครองคณะสงฆ์ จริยธรรมของสงฆ์ หรือพิธีกรรมทางศาสนา โดยยังไม่ปรากฏงานวิจัยที่สังเคราะห์องค์ประกอบเชิงโครงสร้าง จริยธรรม และพิธีกรรม ให้เป็นองค์ประกอบสามมิติที่สมบูรณ์และเทียบเคียงได้กับกรอบทางสังคมวิทยา และประการที่สาม ซึ่งนับเป็นช่องว่างสำคัญที่สุด คือ ยังไม่ปรากฏงานวิจัยที่บูรณาการองค์ประกอบสามมิติจากทั้งสองแนวทางเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ เพื่อสังเคราะห์และออกแบบสถาบันพระพุทธศาสนาในฐานะสถาบันทางสังคมเชิงพุทธบูรณาการที่สมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้คณะผู้วิจัยจึงเห็นความจำเป็นที่จะดำเนินการวิจัยเชิงเอกสาร เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบของสถาบันศาสนาตามทฤษฎีสังคมวิทยาศาสนาในกรอบสามมิติ ควบคู่กับการ

วิเคราะห์องค์ประกอบของสถาบันพระพุทธศาสนาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาภายใต้กรอบสามมิติเดียวกัน การบูรณาการองค์ความรู้ทั้งสองด้านนี้ มิได้เป็นเพียงการเติมเต็มช่องว่างทางวิชาการเท่านั้น หากแต่ยังมุ่งหวังให้เกิดกรอบแนวคิดเชิงปัญญาที่สามารถนำไปใช้เป็นบรรทัดฐานสำหรับการวิพากษ์และเสนอแนะแนวทางต่อองค์กรปกครองคณะสงฆ์ต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบของสถาบันศาสนาตามทฤษฎีสังคมวิทยาศาสนา
2. เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบของสถาบันพระพุทธศาสนาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา
3. เพื่อสังเคราะห์และออกแบบสถาบันพระพุทธศาสนาในฐานะสถาบันทางสังคมเชิงพุทธบูรณาการ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาตามขอบเขตของเอกสารสองกลุ่มหลัก คือ กลุ่มแรก แนวคิดทฤษฎี หลักการ และเอกสารรายงานวิจัยเชิงสังคมวิทยาและศาสตร์อื่นที่เกี่ยวข้อง ซึ่งวิเคราะห์ภายใต้กรอบสามมิติ ได้แก่ มิติเชิงโครงสร้าง มิติเชิงจริยธรรม และมิติเชิงพิธีกรรม และกลุ่มที่สอง คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและคัมภีร์สำคัญอื่น ๆ ในทางพระพุทธศาสนา รวมถึงเอกสารของปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง และประยุกต์ใช้เกณฑ์การประเมินคุณภาพเอกสาร 4 ประการ ของ John Scott (1990) ได้แก่ 1) การตรวจสอบความถูกต้องแหล่งที่มาของเอกสารทั้งสองกลุ่มให้ตรงตามต้นฉบับ 2) การคัดเลือกเอกสารที่มีความน่าเชื่อถือที่ปราศจากการบิดเบือน 3) การคัดสรรวรรณกรรมที่มีความเป็นตัวแทนที่ครอบคลุมและสะท้อนภาพการเป็นสถาบันศาสนาในฐานะสถาบันทางสังคมได้อย่างแท้จริง และ 4) การทำความเข้าใจความหมายของเนื้อหาในเชิงบริบทอย่างชัดเจน เพื่อให้การตีความและการสังเคราะห์องค์ความรู้โดยมุ่งศึกษาวิเคราะห์เพื่อย้อนรอยและค้นหาร่องรอยความเป็นสถาบันพระพุทธศาสนาในบริบทของคัมภีร์พระพุทธศาสนาและร่องรอยความเป็นสถาบันทางศาสนาตามแนวสังคมวิทยาภายใต้กรอบมิติเดียวกัน โดยมีขั้นตอนดำเนินการวิจัย 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสถาบันศาสนาในฐานะสถาบันทางสังคมเชิงสังคมวิทยา ได้แก่ ผลงานของเอมิล เดอร์ไคม์ มักซ์ เวเบอร์ และปีเตอร์ เบอร์เกอร์ ตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วดำเนินการวิเคราะห์สังเคราะห์แนวคิดให้ได้องค์ประกอบสามมิติ ได้แก่ มิติเชิงโครงสร้าง มิติเชิงจริยธรรม และมิติเชิงพิธีกรรม

ขั้นตอนที่ 2 ศึกษาคำสอนในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา รวมถึงผลงานจากปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา โดยวิเคราะห์สังเคราะห์ภายใต้กรอบมิติเดียวกัน

ขั้นตอนที่ 3 นำองค์ประกอบสามมิติจากทั้งแนวสังคมวิทยาและคัมภีร์พระพุทธศาสนามาสังเคราะห์เชิงพุทธบูรณาการ เพื่อออกแบบสถาบันพระพุทธศาสนาให้ได้องค์ประกอบที่สมบูรณ์ที่สุด

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา โดยจัดวางองค์ประกอบที่ได้จากทั้งสองแหล่งข้อมูลลงในกรอบสามมิติเดียวกัน แล้วพิจารณาจุดร่วม องค์ประกอบเชิงบวกที่เสริมความเข้มแข็ง และเงื่อนไขความเสี่ยงที่ต้องเฝ้าระวังในแต่ละมิติ ก่อนสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ใหม่ในลักษณะแบบจำลองที่สามารถนำไปใช้เป็นบรรทัดฐานเชิงนโยบายได้จริง และนำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์

สรุปผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาองค์ประกอบของสถาบันศาสนาตามทฤษฎีสังคมวิทยาศาสนาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1

จากการศึกษาองค์ประกอบของสถาบันศาสนาตามทฤษฎีสังคมวิทยาศาสนาผ่านแนวคิดนักสังคมวิทยาตะวันตก คณะผู้วิจัยพบว่าองค์ประกอบของสถาบันศาสนาทั้งสามมิตินั้นเป็นองค์ประกอบที่ประสานสัมพันธ์ได้อย่างลงตัว กล่าวคือ มิติเชิงโครงสร้าง สะท้อนออกมาจากแนวคิดเรื่องรูปแบบการจัดองค์กร บทบาทและสถานภาพ ตลอดจนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ มิติเชิงจริยธรรม สะท้อนมาจากแนวคิดเรื่องระบบค่านิยม บรรทัดฐาน และแบบแผนการปฏิบัติที่กำกับพฤติกรรม และมิติเชิงพิธีกรรม สะท้อนมาจากแนวคิดเรื่องแบบแผนการกระทำที่เป็นระบบซึ่งผนึกจิตสำนึกร่วมของสมาชิก ทั้งสามมิตินี้ไม่สามารถแยกขาดจากกัน โดยสามารถพิจารณาได้จากร่องรอยการปรากฏตัวขององค์ประกอบทั้งสามมิติ ดังนี้

1.1 องค์ประกอบของสถาบันศาสนาตามแนวคิดนักสังคมวิทยาศาสนา

จากการศึกษาแนวคิดของนักสังคมวิทยาศาสนาสามท่านผู้ทรงอิทธิพลในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 พบว่า แม้แต่ละท่านจะมีจุดเน้นต่างกัน แต่ก็มองสถาบันศาสนาในฐานะระบบสังคมที่มีชีวิต มิใช่เพียงความเชื่อส่วนบุคคล เดอร์ไคม์เน้นมิติเชิงโครงสร้างและหน้าที่ของศาสนาในการสร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคม เวเบอร์ให้ความสำคัญกับความหมายเชิงอัตวิสัยและอิทธิพลของศาสนาต่อพฤติกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม ส่วนเบอร์เกอร์นำเสนอมุมมองเชิงปรากฏการณ์วิทยาที่มองศาสนาเป็นกระบวนการสร้างความหมายและโลก

ทางสังคมของมนุษย์ แนวคิดสำคัญดังกล่าวแสดงถึงองค์ประกอบของสถาบันศาสนาที่มีลักษณะกลมกลืนกัน โดย เอมิล เดอร์ไคม์ (Durkheim, 1995) นิยามศาสนาว่าเป็นระบบความเชื่อและการปฏิบัติที่ยึดโยงกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งหลอมรวมผู้ศรัทธาเข้าเป็นชุมชนทางศีลธรรมหนึ่งเดียวที่เรียกว่าศาสนจักร (Church) นิยามนี้มีความสำคัญเพราะเป็นการย้ายจุดศูนย์กลางจากเรื่องพระเจ้าหรือสิ่งเหนือธรรมชาติ ไปสู่ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับชุมชน ศาสนาจึงไม่จำเป็นต้องถูกนิยามผ่านการมีอยู่ของเทพเจ้าสูงสุดเสมอไป หากแต่คือระบบที่แบ่งแยกโลกออกเป็นสองขั้ว คือ สิ่งศักดิ์สิทธิ์กับสิ่งสามัญ (Pickering, 1984) พิคเกอริง ขยายความว่าศาสนามิได้เป็นเพียงสถาบันทางสังคมแบบทั่วไป หากแต่เป็นรากฐานที่อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมอื่น ๆ ด้วย ดังคำกล่าวของเดอร์ไคม์ที่ว่า "ศาสนาเป็นแม่แบบ (Matrix) ซึ่งสถาบันทางสังคมอื่น ๆ เกือบทั้งหมดถือกำเนิดขึ้นมา" (Pickering, 1984) และเมื่อว่าโดยองค์ประกอบเดอร์ไคม์ เสนอไว้ 4 ประการ ได้แก่ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ (The Sacred) ซึ่งมิได้ศักดิ์สิทธิ์โดยธรรมชาติ แต่กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ขึ้นเพราะสังคมแยกมันออกจากโลกสามัญและโอบล้อมด้วยระบบข้อห้าม พิธีกรรม (Rituals) ซึ่งทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมระหว่างผู้คนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และร้อยรัดผู้คนเข้าเป็นชุมชนเดียวกัน ชุมชนทางศีลธรรม (Moral Community) ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญที่แยกศาสนาออกจากความเชื่อส่วนบุคคล และอำนาจบังคับทางศีลธรรม (Moral Coercion) ซึ่งเป็นคุณสมบัติพื้นฐานของข้อเท็จจริงทางสังคมที่ใช้อำนาจบังคับจากภายนอกต่อปัจเจกบุคคลได้ (Pickering, 1984) และยังกล่าวถึงศาสนาในแง่บทบาทหน้าที่อีก 6 ประการ ได้แก่ 1) การสร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคม (Social Solidarity) 2) การสร้างจิตสำนึกร่วม (Collective Consciousness) 3) การควบคุมทางศีลธรรมและธำรงระเบียบทางสังคม 4) การสร้างความหมายและการจำแนกโลกเชิงสัญลักษณ์ 5) การสร้างสำนึกความเป็นตัวตนทางสังคม และ 6) การสร้างความปีติยินดีร่วมกัน (Collective Effervescence) ซึ่งเป็นภาวะที่สมาชิกผู้เข้าร่วมพิธีรู้สึกถูกยกระดับให้หลุดพ้นจากข้อจำกัดของชีวิตประจำวันเพื่อเชื่อมโยงเข้ากับพลังอำนาจที่ยิ่งใหญ่กว่าตน (Durkheim, 1995)

สำหรับ มักซ์ เวเบอร์ (Weber, 1978) มองสถาบันทางศาสนาในฐานะกระบวนการมากกว่าวัตถุ โดยจุดเปลี่ยนสำคัญคือการถือกำเนิดของคณะนักบวชที่ปฏิบัติหน้าที่ประจำการอย่างเป็นระบบ แตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากผู้วิเศษหรือหมอผี เนื่องจากนักบวชคือผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่ประจำการ มีความยึดโยงกับองค์กรทางสังคม มีความเป็นวิชาชีพ และดำเนินกิจกรรมทางศาสนาอย่างต่อเนื่องภายใต้บรรทัดฐาน เวลา สถานที่ และกลุ่มเป้าหมายที่เฉพาะเจาะจง หัวใจสำคัญของทฤษฎีเวเบอร์คือกระบวนการ “ทำให้บารมีกลายเป็นกิจวัตร” (Routinization of Charisma) ซึ่งแปรเปลี่ยนแรงบันดาลใจของศาสดาให้กลายเป็นระเบียบแบบแผนที่ยั่งยืน จุดนี้เองที่ความเป็น

สถาบันได้หยั่งรากลึกอย่างแท้จริง และข้ามพ้นการพึ่งพิงแบบศรัทธาชั่วครู่ที่ไม่อาจค้ำจุนบารมีให้ดำรงอยู่ได้ (Weber, 1978) ตามทัศนะของเวเบอร์ สถาบันศาสนาสามารถบูรณาการมิติสำคัญอย่างน้อย 6 มิติ ได้แก่ บุคลากรทางศาสนา หลักคำสอน พิธีกรรม ชุมชน การศึกษา และการบริหารจัดการอำนาจในการเข้าถึงความรอดพ้น (Weber, 1978) และยังชี้ให้เห็นบทบาทของสถาบันทางศาสนาอีก 7 ประการ คือ การผลิตความหมายเพื่อตอบปัญหา “ธิโอดิซี” (Theodicy)[4] การสร้างและบังคับใช้วินัยทางศีลธรรม การจัดโครงสร้างอำนาจและผูกขาดการเข้าถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การสร้างชุมชนและขีดเส้นแบ่งระหว่าง “พวกเรา” กับ “พวกเขา” การกำหนดบรรทัดฐานความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับระบบเศรษฐกิจ การเป็นจุดเชื่อมต่อและพื้นที่ต่อรองกับอำนาจรัฐ และบทบาทในกระบวนการ "การทำให้โลกมีความเป็นเหตุเป็นผล" (Rationalization) ในประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับเศรษฐกิจ เวเบอร์ได้แสดงให้เห็นผ่านผลงานเรื่อง The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism ว่าจริยธรรมของศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ โดยเฉพาะลัทธิคาลวิน (Calvinism) มีส่วนสำคัญในการปลูกฝังวินัยในการใช้ชีวิตและการมุ่งมั่นสะสมทุน ซึ่งกลายมาเป็นรากฐานของการถือกำเนิดระบบทุนนิยมสมัยใหม่ในยุโรปตะวันตก (Weber, 2001) แนวคิดเรื่อง "การเรียก" (Calling)[5] ในนิกายโปรเตสแตนต์ได้พลิกโฉมมุมมองต่อการประกอบอาชีพทางโลกให้กลายเป็นพันธกิจอันศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา

ส่วน ปีเตอร์ เบอร์เกอร์ (Berger, 1967) เสนอว่าศาสนาคือ “ร่มเงาอันศักดิ์สิทธิ์” (Sacred Canopy) ซึ่งมนุษย์ร่วมกันสร้างขึ้นผ่านกระบวนการวิภาษวิธี (dialectical process) สามขั้นตอน คือ การแสดงออกสู่ภายนอก (Externalization) การทำให้เป็นวัตถุวิสัย (Objectivation) และการรับกลับเข้าสู่ภายใน (Internalization) กระบวนการทั้งสามนี้ขับเคลื่อนวงจรวิภาษวิธีอย่างไม่หยุดนิ่ง กล่าวคือ มนุษย์สร้างสังคม สังคมกลายเป็นความจริงเชิงภววิสัย และสังคมกลับมาหล่อหลอมมนุษย์ (Berger & Luckmann, 1966) แนวคิดสำคัญของเบอร์เกอร์ที่เชื่อมโยงทฤษฎีสังคมวิทยาความรู้กับสังคมวิทยาศาสนา คือ แนวคิดเรื่อง “โนมอส” (Nomos) ซึ่งหมายถึงระเบียบและความหมายที่ครอบคลุมประสบการณ์ทั้งหมดของมนุษย์ โนมอสทำหน้าที่เสมือนเกราะคุ้มกันมนุษย์

[4] "ธิโอดิซี" (Theodicy) ในทัศนะของเวเบอร์ คือความพยายามในการอธิบายและให้เหตุผลทางศาสนาต่อความทุกข์และความอยุติธรรมที่ปรากฏในชีวิตและสังคมมนุษย์ เช่น เหตุใดคนดีจึงประสบเคราะห์กรรม ในขณะที่คนชั่วกลับเจริญรุ่งเรือง

[5] แนวคิดเรื่อง “การเรียก” (calling) ในทัศนะของเวเบอร์ หมายความว่า มนุษย์สามารถรับใช้และแสดงความศรัทธาต่อพระเจ้าได้ด้วยการประกอบอาชีพการงานของตนอย่างขยันขันแข็งและซื่อสัตย์

จากภาวะ “อโนมี” (Anomy) หรือสภาวะที่ไร้ระเบียบและไร้ความหมาย และศาสนาก็คือกลไกที่ทรงอานุภาพที่สุดในการคุ้มครองรักษาโนมอสดังกล่าวไว้ (Berger, 1967)

สถาบันทางศาสนาทำหน้าที่เป็น “จักรวาลเชิงสัญลักษณ์” (Symbolic Universe) ที่สร้างความชอบธรรมให้แก่ระเบียบทางสังคมและตอบปัญหา “ธิโอดิซี” (Theodicy) ด้วยการให้ความหมายให้แก่ความทุกข์และความตาย โดยจำแนกรูปแบบการอธิบายธิโอดิซีออกเป็น 3 แนวทาง คือ ทัศนะแบบสัมพัทธ์ (Relativizing Theodicy) การอธิบายผ่านบาปกรรม และการมองว่าความทุกข์คือการทดสอบหรือโอกาสในการเติบโตทางจิตวิญญาณ (Berger, 1967) ทั้งนี้ ความน่าเชื่อถือของสถาบันศาสนาต้องอาศัย “โครงสร้างความน่าเชื่อถือ” (Plausibility Structure) ของชุมชนผู้นำ และระบบพิธีกรรม (Berger & Luckmann, 1966) ซึ่งประกอบด้วยชุมชนของผู้ศรัทธา ได้แก่ ผู้นำ ผู้เชี่ยวชาญทางศาสนา สถาบัน องค์กร และพิธีกรรม

1.2. หน้าที่ของสถาบันทางศาสนาในสังคม

เมื่อสังเคราะห์แนวคิดทั้งสามสายเข้าด้วยกัน คณะผู้วิจัยพบว่าหน้าที่ของสถาบันศาสนาในสังคมอาจแบ่งได้เป็น 4 ด้าน ซึ่งล้วนทำงานประสานกับกรอบสามมิติ ได้แก่ หน้าที่ด้านการสร้างความหมาย (Meaning-Making Function) ที่ช่วยให้มนุษย์เข้าใจโลกและชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นความทุกข์ ความเจ็บป่วย และความตาย เช่น พระพุทธศาสนาใช้ "กฎแห่งกรรม" เพื่ออธิบายว่าสภาวการณ์ปัจจุบันล้วนเป็นผลมาจากกรรมหรือการกระทำในอดีต (Berger, 1967) หน้าที่ด้านการควบคุมทางสังคม (Social Control Function) คือกำกับดูแลพฤติกรรมของสมาชิกให้สอดคล้องกับบรรทัดฐาน ผ่านกลไกทางศีลธรรมและจิตวิทยา เช่น ความเชื่อเรื่องบุญบาป สวรรค์นรก หรือกฎแห่งกรรม วางกลไกควบคุมพฤติกรรมไว้หลายประการ ได้แก่ การกำหนดข้อห้ามและข้อปฏิบัติ การลงโทษทางจิตวิทยา การหล่อหลอมจิตสำนึกรับผิดชอบชั่วดี และการควบคุมผ่านพิธีกรรม (Berger & Luckmann, 1966) หน้าที่ด้านการสร้างอัตลักษณ์และชุมชน (Identity and Community Building Function) ฮันส์ โมล (Hans Mol) เสนอแนวคิดว่าศาสนาคือกลไกในการทำให้อัตลักษณ์กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (Sacralization of Identity) ผ่านกลไก 4 ประการ คือ การทำให้เป็นวัตถุวิสัย การหล่อหลอมความผูกพัน การสร้างพิธีกรรม และการสร้างตำนาน (Mol, 1976) ในบริบทของสังคมไทย “วัด” ได้เข้ามามีบทบาทอันโดดเด่นในฐานะศูนย์กลางของชุมชน มิใช่เพียงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา หากแต่เป็น “พื้นที่ทางสังคม” (Social Space) ที่เอื้ออำนวยให้ชุมชนได้รวมพลังและเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่น (Keyes, 1987) หน้าที่ด้านการศึกษาและการขัดเกลาทางสังคม (Education and Socialization Function) สถาบันศาสนาได้รับการยอมรับว่าเป็นหนึ่งในตัวแทนการขัดเกลาทางสังคมที่ทรงอิทธิพลที่สุด เป็นรองเพียงสถาบันครอบครัวและ

สถาบันการศึกษาเท่านั้น วัดไทยได้ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการศึกษาของชาติมาอย่างยาวนาน นับตั้งแต่สมัยสุโขทัยจวบจนถึงยุคต้นรัตนโกสินทร์ (Keyes, 1987)

1.3. การบูรณาการสามมิติ

เมื่อสังเคราะห์แนวคิดทั้งสามสายเข้าด้วยกัน คณะผู้วิจัยพบว่าองค์ประกอบของสถาบันศาสนาสามารถจัดวางลงในกรอบสามมิติที่สัมพันธ์กันได้ คือ มิติเชิงโครงสร้าง หมายถึงรูปแบบการจัดองค์กร บทบาทและสถานภาพ ตลอดจนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ มิติเชิงจริยธรรม หมายถึงระบบค่านิยม บรรทัดฐาน และแบบแผนการปฏิบัติที่กำกับพฤติกรรม และ มิติเชิงพิธีกรรม หมายถึงแบบแผนการกระทำที่เป็นระบบซึ่งผนึกจิตสำนึกร่วมของสมาชิก ทั้งสามมิตินี้ไม่สามารถแยกขาดจากกัน ในขณะที่มิติเชิงโครงสร้างเป็นเงื่อนไขให้พิธีกรรมปรากฏจริง จริยธรรมก็เป็นทั้งรากฐานของโครงสร้างและจุดมุ่งหมายของพิธีกรรม และในขณะเดียวกันพิธีกรรมก็ทำหน้าที่เสริมสร้างและตอกย้ำคุณค่าทั้งเชิงโครงสร้างและเชิงจริยธรรมไปพร้อมกัน ความสัมพันธ์ข้ามมิตินี้ปรากฏชัดใน 3 ลักษณะ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างมิติเชิงโครงสร้างและมิติเชิงจริยธรรม ซึ่งระบบบทบาทและสถานภาพเป็นตัวกำหนดกรอบหน้าที่ทางจริยธรรมของบุคคล ความสัมพันธ์ระหว่างมิติเชิงโครงสร้างและมิติเชิงพิธีกรรม ซึ่งการประกอบพิธีกรรมล้วนต้องอาศัยโครงสร้างองค์กรและระบบบทบาทที่ชัดเจน และความสัมพันธ์ระหว่างมิติเชิงจริยธรรมและมิติเชิงพิธีกรรม ซึ่งพิธีกรรมจำนวนมากถูกออกแบบมาเพื่อปลูกฝังและตอกย้ำจริยธรรมให้ฝังรากลึกในตัวผู้ปฏิบัติ

2. ผลการศึกษาองค์ประกอบของสถาบันพระพุทธศาสนาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2

จากการศึกษาพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และงานของปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาภายใต้กรอบสามมิติเดียวกัน พบว่าคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้จัดวางองค์ประกอบความเป็นสถาบันไว้อย่างละเอียดลึกซึ้งไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าทฤษฎีสังคมวิทยาตะวันตก ดังข้อค้นพบต่อไปนี้คือ

2.1 องค์ประกอบเชิงโครงสร้าง มิตินี้พระพุทธองค์มิได้ทรงปล่อยให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ด้วยพระบารมีส่วนพระองค์แต่เพียงลำพัง หากแต่ทรงบัญญัติสิกขาบท 227 ข้อ พร้อมวางระบบสังฆกรรม อาบัติ อธิกรณ์ และอธิกรณสมถะ ให้เป็นกลไกตรวจสอบถ่วงดุลที่สามารถดำรงอยู่ได้แม้ปราศจากพระองค์แล้ว (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2568) ดังปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรที่ทรงมอบพระธรรมวินัยไว้เป็นศาสดา แทนพระองค์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) หลักการนี้สอดคล้องโดยตรงกับแนวคิดของเวเบอร์เรื่องการทำให้บารมีกลายเป็นกิจวัตร (Routinization of Charisma) กล่าวคือ ความมั่นคงยั่งยืนของสถาบันศาสนามิได้ขึ้นอยู่กับตัวบุคคล หากแต่ขึ้นอยู่กับระบบที่เป็นภววิสัย (Objectified Norms) ซึ่งไม่ผูก

ติดอยู่กับบุคคลใดบุคคลหนึ่งโดยเฉพาะ ควบคู่กับการจัดวางตำแหน่งเอตทัคคะให้แก่พระสาวกตามความถนัดเฉพาะตัว เช่น พระสารีบุตรผู้เลิศด้านปัญญาและการวางมาตรฐานธรรมวินัย พระมหาโมคคัลลานะผู้เลิศด้านการจัดการภาวะวิกฤต และพระอานนท์ผู้เลิศด้านการประสานสัมพันธ์กับชุมชน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2568) อันสะท้อนหลักการแบ่งงานตามความสามารถ (Division of Labor) ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งเมื่อองค์กรเติบโตพ้นจากช่วงที่ผู้นำเพียงผู้เดียวจะสามารถดูแลรับผิดชอบได้ด้วยตนเองทั้งหมด ในด้านการตรวจสอบถ่วงดุลภายใน ระบบอาบัติ อธิกรณ์ และอธิกรณสมถะ ตลอดจนหลักมหาปเทส 4 ซึ่งใช้เป็นเกณฑ์ตรวจสอบคำสอนใหม่เทียบกับพระสูตรและพระวินัยเดิม (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ล้วนทำหน้าที่เป็นกลไกป้องกันมิให้หลักคำสอนถูกบิดเบือนโดยบุคคลหรือกลุ่มบุคคลใดบุคคลหนึ่ง นอกจากนี้ยังปรากฏหลักการอนุวัตตามกฎหมายบ้านเมืองที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย ดังพุทธพจน์ "อนุชานามิ ภิกฺขเว ราชูนํ อนุวตฺติตุ" ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ได้ขยายความว่าการอนุวัตดังกล่าวต้องไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยเป็นสำคัญ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) หลักการนี้ทำให้สถาบันสงฆ์รักษาอิสรภาพขององค์กร (Institutional Autonomy) ควบคู่กับการดำรงอยู่ร่วมกับอำนาจรัฐได้อย่างสมดุล สอดคล้องกับข้อสังเกตของเวเบอร์ที่ว่าความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันศาสนากับอำนาจรัฐนับเป็นตัวแปรสำคัญประการหนึ่งของความมั่นคงเชิงโครงสร้าง นอกจากนี้ วัดยังทำหน้าที่เป็นพื้นที่ทางสังคม (Social Space) ที่เชื่อมโยงเครือข่ายระหว่างสงฆ์กับคฤหัสถ์ ดังเช่นกรณีของวัดเชตวันซึ่งทำหน้าที่ทั้งเป็นศูนย์การศึกษา ศูนย์เครือข่ายทางสังคม และพื้นที่สวัสดิการของชุมชนไปพร้อมกัน (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) สอดคล้องกับข้อเสนอของเบอร์เกอร์และลักแมนน์ ที่ว่าสถาบันศาสนาจำเป็นต้องอาศัย "โครงสร้างความน่าเชื่อถือ" (Plausibility Structure) กล่าวคือชุมชนที่ร่วมกันค้ำจุนโลกทัศน์ทางศาสนาไว้ให้ดำรงอยู่ได้

2.2 องค์ประกอบเชิงจริยธรรม มิตินี้พบว่าหลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) หลักมัชฌิมาปฏิปทา และธรรมาธิปไตย เป็นเครื่องมือหลักในการเชื่อมโยงจริยธรรมระดับปัจเจกเข้ากับระดับองค์กร (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2568) โดยท่านอธิบายว่าหลักมัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลางช่วยให้การดำเนินงานของสถาบัน ระบบ หรือกิจกรรมต่าง ๆ บรรลุวัตถุประสงค์ในการแก้ไขปัญหา ขจัดทุกข์ และนำไปสู่ความดีงามที่สูงขึ้น เนื่องจากเป็นการกระทำด้วยปัญญาบนฐานของสัมมาทิฏฐิ นอกจากนี้ ท่านยังชี้ให้เห็นความสำคัญของหลักไตรสิกขา โดยเฉพาะข้อศีลหรือวินัย ว่าเมื่อการปฏิบัติต้องสัมพันธ์กับบุคคลและชุมชน จำเป็นต้องอาศัยวินัยเป็นฐานในการจัดสภาพแวดล้อมทั้งทางกายภาพและทางสังคม เพื่อปิดกั้นมิให้ความชั่วเกิดขึ้นและส่งเสริมให้ผู้คนตั้งมั่นอยู่ในความดี (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2568)

ควบคู่กับหลักสังคหวัตถุ 4 (ทาน ปิยวาจา อัตถจริยา สมานัตตตา) ซึ่งวางความสัมพันธ์เชิงเกื้อกูลแบบสองทางระหว่างสงฆ์กับคฤหัสถ์ให้เป็นพันธะร่วมกัน มิใช่ภาระของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งโดยลำพัง (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ทั้งนี้ ยังปรากฏแบบอย่างจริยธรรมเชิงสังคมผ่านพุทธสาวก ดังเช่นพระสารีบุตรที่ให้การช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก อดทนในการอบรมสั่งสอนศิษย์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556)

2.3 มิติเชิงพิธีกรรม มิตินี้พบว่าพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นการสวดมนต์ ทำวัตร พิธีบรรพชาอุปสมบท หรือพิธีกรรมตามเทศกาล ล้วนถูกออกแบบให้เป็นเครื่องมือฝึกฝนขัดเกลาจิตใจและเชื่อมโยงประโยชน์ทางจิตวิญญาณเข้ากับประโยชน์ทางสังคมอย่างสมดุล ดังตัวอย่างการสวดรัตนสูตรในยามเกิดภัยพิบัติ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556) ซึ่งทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมใจของชุมชนในภาวะวิกฤต และมีความยืดหยุ่นปรับตัวตามบริบทได้โดยไม่สูญเสียแก่นธรรม ดังตัวอย่างกรณีของพระเจ้ามหาวิชิตราชที่ทรงปรับเปลี่ยนพิธีกรรมจากรูปแบบที่อาจก่อภาระต่อทรัพยากร ให้กลายเป็นพิธีกรรมที่เพิ่มพูนประโยชน์แก่ราษฎร (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) อย่างไรก็ตาม แต่ละมิติยังมีเงื่อนไขความเสี่ยงที่ต้องเฝ้าระวัง ได้แก่ การขาดแคลนศาสนทายาทและการพึ่งพิงตัวบุคคลมากกว่าระบบ (มิติโครงสร้าง) การตีความพระวินัยเพื่อเอื้อประโยชน์พวกพ้องและการยึดติดรูปแบบภายนอกของศีล (มิติจริยธรรม) และแนวโน้มพิธีกรรมที่เบี่ยงเบนไปสู่พุทธพาณิชย์ (Religious Commodification) (มิติพิธีกรรม) (พนม พงษ์ไพบูลย์, 2538; Kitiarsa, 2008)

3.ผลการศึกษาการสังเคราะห์และออกแบบสถาบันพระพุทธศาสนาเชิงพุทธบูรณาการตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3

เมื่อนำองค์ประกอบสามมิติจากแนวคิดสังคมวิทยาศาสนาและจากพระไตรปิฎกมาเทียบเคียงกัน พบว่า องค์ความรู้ทั้งสองสายมิได้ขัดแย้งกัน เห็นถึงแก่นแกนแนวคิดที่ต่างเติมเต็มซึ่งกันและกันได้อย่างกลมกลืน โดยมิติเชิงโครงสร้างนั้น แสดงให้เห็นแนวคิดที่ว่าการทำให้บารมีกลายเป็นกิจวัตร (Routinization of Charisma) ของเวเบอร์เป็นจุดยืนและจุดประสานซึ่งสอดคล้องกับการวางพระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทนตัวบุคคล เพราะทั้งสองแนวคิดต่างมองตรงกันว่าสถาบันมิอาจดำรงอยู่ได้ด้วยความเลื่อมใสศรัทธาอย่างลอย ๆ เพียงลำพัง การอาศัยระบบกฎเกณฑ์ ตำแหน่ง และบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจนเป็นภาพแทนของโครงสร้างที่ยั่งยืน ในทำนองเดียวกัน แนวคิดเรื่องบทบาทและสถานภาพ (Role and Status) ก็สอดคล้องกับการตั้งตำแหน่งเอตทัคคะแก่พระสาวก องค์ประกอบที่ทำให้สถาบันเข้มแข็งและยั่งยืนในมิตินี้มี 4 ประการ ได้แก่ การปกครองด้วยพระธรรมวินัยแทนตัวบุคคล ระบบตรวจสอบถ่วงดุลภายใน ความสมดุลระหว่าง

อิสรภาพขององค์กรสงฆ์กับการอนุวัตตามกฎหมายบ้านเมือง และวัดในฐานะพื้นที่ทางสังคม ส่วนเงื่อนไขความเสี่ยงที่พึงเฝ้าระวัง มี 4 ประการ ได้แก่ ปรากฏการณ์กระแสโลกวิสัย (Secularization) ปัญหาการขาดแคลนศาสนทายาท ความเสี่ยงจากการจัดการทรัพย์สินและที่ดินของวัด และความเสี่ยงจากวีรชนเอกชนหรือการผูกขาดในผู้นำที่มีบารมี ที่ทำให้ต้องผูกโยงการธำรงพระศาสนาไว้กับตัวบุคคลมากกว่าระบบ สำหรับมิติเชิงจริยธรรมแนวคิดเรื่องไตรสิกขาสอดคล้องกับจริยธรรมภายในของเวเบอร์ (Inner-worldly Asceticism) เนื่องจากเวเบอร์ชี้ให้เห็นว่าจริยธรรมทางศาสนามิใช่เรื่องเฉพาะตัวบุคคล หากแต่เป็นพลังขับเคลื่อนโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมทั้งระบบ ดังกรณีจริยธรรมโปรเตสแตนต์ที่เป็นแรงผลักดันให้เกิดจิตวิญญาณแห่งทุนนิยม ข้อเสนอนี้ยืนยันว่าจริยธรรมทางศาสนามิได้มีสถานะเป็นเพียงกฎข้อห้ามเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นแรงจูงใจเชิงบวก องค์ประกอบที่ทำให้สถาบันเข้มแข็งในมิตินี้มี 4 ประการ ได้แก่ จริยธรรมระดับปัจเจกที่เชื่อมโยงเข้ากับระดับองค์กรผ่านไตรสิกขา ระบบความสัมพันธ์เชิงจริยธรรมแบบสองทางผ่านสังคหวัตถุ 4 กระบวนการจริยธรรมเชิงบวกและเชิงลบที่สมดุล และความกตัญญูกตเวทีในระดับปัจเจกบุคคล ส่วนเงื่อนไขความเสี่ยงมี 4 ประการ ได้แก่ การตีความพระวินัยเพื่อประโยชน์พวกพ้อง ภัยเงียบจากบุคลากรที่ขาดสมาธิธรรมกำกับ การมุ่งรักษาเพียงรูปแบบภายนอกของศีล และกระแสบริโภคนิยมที่กัดกร่อนแรงจูงใจเชิงจริยธรรม และมิติเชิงพิธีกรรม แนวคิดเรื่องความปีติยินดีร่วมกัน (Collective Effervescence) ของเดอร์ไคม์สอดคล้องกับบทบาทของการสวดมนต์และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมิได้เป็นเพียงกิจวัตรประจำวันของสงฆ์เท่านั้น หากแต่ยังเป็นหัวใจสำคัญของพิธีกรรมแทบทุกประเภท และเป็นเครื่องมือรักษาสืบทอดพุทธพจน์มาแต่โบราณ องค์ประกอบที่ทำให้สถาบันเข้มแข็งในมิตินี้มี 4 ประการ ได้แก่ พิธีกรรมที่เป็นกลไกฝึกฝนขัดเกลาจิตใจ พิธีกรรมที่เชื่อมโยงประโยชน์ทางจิตวิญญาณเข้ากับประโยชน์ทางสังคม ระบบสัญลักษณ์ที่ตอกย้ำโครงสร้างอำนาจอย่างชอบธรรม และความยืดหยุ่นของพิธีกรรมที่ปรับตัวได้โดยไม่สูญเสียแก่นธรรม ส่วนเงื่อนไขความเสี่ยงมี 4 ประการ ได้แก่ ความเสี่ยงที่พิธีกรรมโน้มเอียงสู่วัตถุนิยม ความเสี่ยงที่พิธีกรรมกลายเป็นเพียงรูปแบบขาดความหมาย ช่องว่างระหว่างพิธีกรรมแบบจารีตกับความคาดหวังของคนยุคดิจิทัล และความเสี่ยงจากสื่อสังคมออนไลน์ที่ขยายภาพความไม่เหมาะสม

โดยภาพรวมแล้ว ทั้งสามมิติดังกล่าวทำหน้าที่เชื่อมโยงเกื้อหนุนกันอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ โครงสร้างเป็นเงื่อนไขที่ทำให้พิธีกรรมปรากฏเป็นจริงได้ จริยธรรมเป็นทั้งรากฐานของโครงสร้างและเป็นเป้าหมายของพิธีกรรม ขณะที่พิธีกรรมก็ทำหน้าที่เสริมสร้างและตอกย้ำคุณค่าทั้งเชิงโครงสร้างและเชิงจริยธรรมไปพร้อมกัน

อภิปรายผลการวิจัย

ข้อค้นพบจากการวิจัยซึ่งประกอบด้วยสามวัตถุประสงค์นั้น เมื่อนำมาอภิปรายและให้ข้อสังเกตเชิงทัศนะร่วมของคณะผู้วิจัยประกอบ สามารถอภิปรายผลการวิจัยได้ ดังนี้

1) การศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบของสถาบันศาสนาผ่านการบูรณาการแนวคิดทฤษฎีสังคมวิทยาศาสนาตะวันตกของ เอมิล เดอร์ไคม์ มักซ์ เวเบอร์ และปีเตอร์ เบอร์เกอร์ เข้าสู่กรอบสามมิติ ได้ข้อค้นพบสำคัญที่สะท้อนว่าสถาบันศาสนามิได้ดำรงอยู่เพียงเพื่อตอบสนองความศรัทธาอันเลื่อนลอยของปัจเจกบุคคล แต่สถาบันศาสนาได้ทำหน้าที่เป็นระบบโครงสร้างที่มีความซับซ้อนยึดโยงกับวิวัฒนาการของสังคมอย่างแยกไม่ออก และทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการสร้างระเบียบความหมาย คุ้มครองมนุษย์จากภาวะไร้ระเบียบ ตลอดจนหล่อหลอมจิตสำนึกร่วมของผู้คนให้ขับเคลื่อนสังคมไปพร้อมกับการรักษาเสถียรภาพทางโครงสร้างไว้ด้วย ข้อค้นพบนี้สอดคล้องอย่างยิ่งกับแนวคิดของ พระไพศาล วิสาโล (2546) ที่กล่าวถึงพระพุทธศาสนากับโครงสร้างสังคมที่มีผลต่อกันและกันมาโดยตลอดตั้งแต่อดีต ไม่ว่าจะโดยหลักธรรมหรือโดยประเพณี อีกทั้งวัดยังทำหน้าที่เป็นสถาบันทางสังคมแบบอเนกประสงค์ที่นอกเหนือจากเป็นสถานที่อบรมสั่งสอนศีลธรรม ซึ่งนัยนี้จึงสอดคล้องกับทัศนะของพิคเกอริง (Pickering, 1984) ที่เน้นย้ำว่าศาสนาคือราชินีแห่งสถาบันทั้งปวงอันทำหน้าที่เป็นต้นแบบและเงื่อนไขพื้นฐานให้แก่สถาบันทางสังคมอื่น ๆ นอกจากนี้ ผลการศึกษายังได้รับการสนับสนุนจากข้อสังเกตทบทวนของปีเตอร์ เบอร์เกอร์ (Berger, 1999) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าความท้าทายที่แท้จริงของศาสนาในยุคสมัยใหม่มิใช่การเสื่อมถอยของความศรัทธาโดยรวมตามสมมติฐานการทำให้เป็นฆราวาสแบบดั้งเดิม หากแต่เป็นประเด็นพลวัตและการปรับตัวของสถาบันศาสนาท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงอันรวดเร็วของสังคมโลกในปัจจุบัน

2) การศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบของสถาบันพระพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎกผ่านกรอบสามมิติ มิติเชิงโครงสร้าง แสดงให้เห็นข้อค้นพบสำคัญว่าพระพุทธองค์ได้ทรงวางรากฐานความเป็นสถาบันไว้อย่างรัดกุมแล้วผ่านการบัญญัติสิกขาบท 227 ข้อ พร้อมทั้งระบบสังฆกรรม อาบัติ และอธิกรณ์ เพื่อให้พระธรรมวินัยทำหน้าที่เป็นศาสดาตัวแทนและยึดโยงสถาบันให้ดำรงอยู่ได้ควบคู่กับการแบ่งงานตามความสามารถและการรักษาอิสรภาพขององค์กรผ่านหลักอนุวัตตามกฎหมายบ้านเมือง ตลอดจนการที่วัดทำหน้าที่เป็นพื้นที่ทางสังคม (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2568; มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการทำให้บารมีกลายเป็นกิจวัตร (Routinization of Charisma) ของเวเบอร์ (Weber, 1978) ซึ่งอธิบายว่าความมั่นคงยั่งยืนของสถาบันศาสนาไม่อาจฝากไว้กับบารมีของบุคคลเพียงอย่างเดียว แต่จำต้องอาศัยระบบกฎเกณฑ์และระเบียบปฏิบัติที่เป็นภาวะวิสัย นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดโครงสร้าง

ความน่าเชื่อถือ (Plausibility Structure) ของเบอร์เกอร์ และลักแมนน์ (Berger & Luckmann, 1966) ที่ชี้ว่าสถาบันศาสนาจำเป็นต้องมีชุมชนและพื้นที่ทางสังคมรองรับเพื่อค้ำจุนโลกทัศน์ทางศาสนาให้คงอยู่ได้อย่างมั่นคง มิติเชิงจริยธรรม คัมภีร์พระพุทธศาสนาชี้ให้เห็นการใช้หลักไตรสิกขา มัชฌิมาปฏิปทา และสังคหวัตถุ 4 เป็นเครื่องมือเชื่อมโยงจริยธรรมระดับปัจเจกเข้ากับระดับองค์กร เพื่อสร้างความสัมพันธ์เชิงเกื้อกูลแบบสองทางระหว่างคณะสงฆ์กับคฤหัสถ์ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2568; มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) สอดคล้องกับแนวคิดว่าด้วยจริยธรรมภายในโลก (Inner-worldly Asceticism) ของเวเบอร์ (Weber, 1978) ซึ่งอธิบายว่าหลักจริยธรรมทางศาสนา นอกจากจะทำหน้าที่เป็นข้อห้ามส่วนบุคคลแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นพลังขับเคลื่อนเชิงบวกในการหล่อหลอมระเบียบวินัย และควบคุมโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจของมนุษย์ในภาพรวมอย่างมีทิศทาง และมิติเชิงพิธีกรรม ที่พบว่าพิธีกรรมได้ออกแบบขึ้นก็เพื่อเป็นเครื่องมือขัดเกลาจิตใจ และทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนในยามวิกฤต เช่น พิธีสวดรัตนสูตร พร้อมทั้งมีความยืดหยุ่นในการปรับเปลี่ยนเพื่อเพิ่มพูนประโยชน์แก่สังคมโดยไม่สูญเสียแก่นธรรม (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556; มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องความปีติยินดีร่วมกัน (Collective Effervescence) ของเดอร์ไคม์ (Durkheim, 1995) ซึ่งอธิบายว่าพิธีกรรมนอกจากจะเป็นกิจกรรมทางศาสนาแล้วยังทำหน้าที่เป็นสะพานร้อยรัดผู้คนเข้าเป็นชุมชนทางศีลธรรม หล่อหลอมจิตสำนึกร่วม (Collective Consciousness) และยกระดับจิตใจสมาชิกให้เชื่อมโยงกับพลังอันยิ่งใหญ่ของสังคมได้อย่างกลมกลืน

3) การศึกษาวิเคราะห์เพื่อสังเคราะห์และออกแบบสถาบันพระพุทธศาสนาในฐานะสถาบันทางสังคมเชิงพุทธบูรณาการโดยได้ข้อสรุปเชิงเสนอแนะเป็นโมเดล 5 เสานั้นได้สะท้อนข้อค้นพบสำคัญว่าเมื่อนำองค์ประกอบสามมิติจากแนวคิดสังคมวิทยาศาสนามาบูรณาการเข้ากับหลักพุทธธรรมในพระไตรปิฎก องค์ความรู้ทั้งสองสายมีความสอดคล้องและสอดรับกันได้อย่างลงตัว โดยในมิติเชิงโครงสร้าง สอดคล้องกับแนวคิดการทำให้บารมีกลายเป็นกิจวัตรของเวเบอร์ (Weber, 1978) และสอดคล้องกับพุทธประสงค์ในการมอบพระธรรมวินัยให้เป็นศาสดาแทน พระพุทธองค์ซึ่งยืนยันร่วมกันว่าความมั่นคงของสถาบันต้องอาศัยระบบกฎเกณฑ์และการแบ่งงานตามความสามารถ ตลอดจนการรักษาสมดุลระหว่างอิสรภาพขององค์กรกับการอนุวัตตามกฎหมายบ้านเมืองเพื่อรับมือกับความเสี่ยง ในมิติเชิงจริยธรรม หลักไตรสิกขาและมัชฌิมาปฏิปทาสอดคล้องกับแนวคิดจริยธรรมภายในโลกของเวเบอร์ (Weber, 1978) ที่ขับเคลื่อนโครงสร้างทางสังคมผ่านความสัมพันธ์เชิงเกื้อกูลตามหลักสังคหวัตถุ 4 และในมิติเชิงพิธีกรรม แนวคิดความปีติยินดีร่วมกันของเดอร์ไคม์ (Durkheim, 1995) สอดคล้องกับบทบาทพิธีกรรมที่ขัดเกลาจิตใจและมีความยืดหยุ่น

ในการปรับตัวตามบริบท ทั้งนี้ด้านโครงสร้าง ทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขให้พิธีกรรมปรากฏจริง ด้านจริยธรรมก็เป็นรากฐานของโครงสร้างและเป้าหมายของพิธีกรรม ส่วนพิธีกรรมเองก็ได้ทำหน้าที่เสริมสร้างและตอกย้ำคุณค่าทั้งเชิงโครงสร้างและจริยธรรมไปพร้อมกัน (Durkheim, 1995; Weber, 1978; Berger, 1967) การบูรณาการองค์ความรู้ทั้งสองสายนี้จึงเป็นกรอบเชิงทฤษฎีที่หากเป็นไปได้อย่างสมบูรณ์ และขับเคลื่อนพัฒนาสถาบันพระพุทธศาสนาให้มีความเข้มแข็ง จะสามารถดำรงอยู่อย่างยั่งยืนท่ามกลางพลวัตและความท้าทายของสังคมสมัยใหม่ได้อย่างองอาจและสง่าผ่าเผย อนึ่ง การขับเคลื่อนโมเดล 5 เสาหลักสู่การปฏิบัติจริง เป็นภาระหน้าที่ร่วมกันของทุกภาคส่วนผ่านกลไกหลัก ได้แก่ มหาเถรสมาคม สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ในฐานะผู้กำหนดนโยบายกลาง สำนักงานพระพุทธศาสนาประจำจังหวัด สถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ คณะสงฆ์และวัดในระดับพื้นที่หรือในชุมชน ที่ร่วมมือกันตรวจสอบอย่างสร้างสรรค์ เพื่อสร้างความโปร่งใส ยึดหลักธรรมาภิบาลเพื่อฟื้นฟูศรัทธาให้แก่สถาบันสงฆ์ซึ่งเป็นภาพแทนของสถาบันพระพุทธศาสนา

อย่างไรก็ตาม ในฐานะงานวิจัยเชิงเอกสาร ผลการวิจัยนี้มีข้อจำกัดที่ควรตระหนัก กล่าวคือเป็นการสังเคราะห์เชิงทฤษฎีจากคัมภีร์และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ยังมิได้ผ่านการทดสอบเชิงประจักษ์ในระดับปฏิบัติการจริง โมเดล 5 เสาหลักจึงมีสถานะเป็นกรอบเชิงบรรทัดฐาน (Normative Framework) แม้ว่าผลลัพธ์นี้ยังต้องการการทดสอบเชิงประจักษ์ แต่ก็ช่วยชี้ให้เห็นถึงเส้นทางที่จะเชื่อมไปยังองค์ความรู้เพื่อการประยุกต์ใช้และการวิจัยเชิงปฏิบัติการในอนาคต

องค์ความรู้ใหม่

จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ประกอบทั้งสามมิติที่บูรณาการแนวคิดทางสังคมวิทยาศาสนาเข้ากับหลักธรรมในพระไตรปิฎก คณะผู้วิจัยได้ปรับใช้องค์ประกอบย่อยสำคัญ 5 ประการตามแนวคิดของเสฐียรโกเศศ หรือพระยาอนุมานราชธน (2521) ได้แก่ 1) มีสถานที่ตั้ง 2) มีผู้เกี่ยวข้อง 3) มีผู้ปกครองผู้บริหาร 4) มีระเบียบแบบแผน และ 5) มีระเบียบพิธีต่าง ๆ โดยให้ชื่อว่า *“โมเดล 5 เสาหลักแห่งสถาบันพระพุทธศาสนา”* (The Five Pillars Model) ซึ่งมีลักษณะเป็นระบบปฏิบัติการ (Operating System) ของสถาบัน ประกอบด้วย

เสาหนึ่ง ได้แก่ ธรรมาธิปไตย แสดงถึงพระธรรมวินัยเป็นศาสดาและกรอบโครงสร้าง เสานี้ให้พระธรรมวินัยเป็นศาสดาและเป็นธรรมนูญของสถาบัน เพื่อใช้ปกครองและวินิจฉัยข้อขัดแย้ง สอดคล้องกับแนวคิดการทำให้บารมีกลายเป็นกิจวัตรของเวเบอร์ โดยมุ่งจัดระบบธรรมาภิบาลสงฆ์และยกระดับหลักธรรมาธิปไตยให้เป็นบรรทัดฐานทางจริยธรรม เพื่อป้องกันการ

ตีความพระวินัยเอื้อประโยชน์พวกพ้องและเสริมสร้างความมั่นคงให้สถาบันสงฆ์ ซึ่งสาระดังกล่าวเข้าลักษณะองค์ประกอบการเป็นสถาบันว่าด้วยระเบียบแบบแผน จึงเป็นเสมือนแม่บทขององค์กร

เสาสอง ได้แก่ ธรรมาภิบาลสงฆ์ แสดงถึงระบบตรวจสอบถ่วงดุลและการบริหารบุคลากร เสานี้เน้นการหลอมรวมกลไกการตรวจสอบ (อาบัติ อธิกรณ์ มหาปเทส 4) เข้ากับการบริหารบุคลากรตามหลักเอตทัคคะ เพื่อเปลี่ยนอุดมคติสู่ระบบปฏิบัติการที่ตรวจสอบได้จริง พร้อมสร้างระบบบริหารทรัพยากรบุคคล (HR) ให้พระสงฆ์ปฏิบัติงานตามความเชี่ยวชาญ ทั้งด้านการศึกษา การบริหาร และการเผยแผ่ รวมถึงยกระดับกลไกตรวจสอบจริยธรรมและการจัดการทรัพย์สิน เพื่อป้องกันความเสี่ยงในกิจกรรมระดมทุนและวัตถุมงคล รวมถึงศาสนกิจอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสาระดังกล่าวเข้าลักษณะองค์ประกอบว่าด้วยมีผู้ปกครอง ผู้บริหารที่ทำหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการองค์กร

เสาสาม ได้แก่ จริยธรรมเชิงบูรณาการ เสานี้แสดงถึงการบูรณาการหลักไตรสิกขาจริยธรรมภายในโลกและสังคหวัตถุ 4 เพื่อให้จริยธรรมทำงานครบทุกระดับและเป็นแรงจูงใจเชิงบวก โดยใช้ศีลควบคุมพฤติกรรม สมาธิสร้างความมั่นคงทางจิตใจและต้านทานระบบบริโภคนิยม และปัญญาป้องกันไม่ให้ศาสนาตกเป็นเครื่องมือทางธุรกิจ พร้อมสร้างความสัมพันธ์เชิงเกื้อกูลแบบสองทางระหว่างสงฆ์กับคฤหัสถ์ เพื่อพัฒนาทุนทางจริยธรรมร่วมกันของสถาบัน ซึ่งสาระดังกล่าวเข้าลักษณะองค์ประกอบว่าด้วยผู้เกี่ยวข้องเพื่อดำเนินการให้องค์กรมีความบริสุทธิ์ โปร่งใส

เสาสี่ ได้แก่ พิธีกรรมเชิงปัญญา เสานี้แสดงถึงพิธีกรรมในฐานะเครื่องมือจิตวิญญาณ สังคม และสื่อสาร เน้นการผสานแนวคิดความปีติยินดีร่วมกันกับพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาให้ครอบคลุมมิติภายใน มิติชุมชน และมิติสื่อสารดิจิทัล พร้อมประยุกต์ใช้หลักมหาปเทสตรวจสอบพิธีกรรมใหม่ให้สอดคล้องกับพระวินัยเดิมอย่างเคร่งครัด รวมถึงกำหนดเกณฑ์โปร่งใสในการเรี่ยไรและจำหน่ายวัตถุมงคล เพื่อป้องกันการเบี่ยงเบนไปสู่พุทธพาณิชย์ การไม่หลงระเริงไปตามระบบสื่อสารจนเสียสมณสารูปและไม่เสียหลักพุทธศาสนิกชน ซึ่งสาระดังกล่าวเข้าลักษณะองค์ประกอบว่าด้วยมีระเบียบพิธีต่าง ๆ ตามองค์ประกอบของการเป็นสถาบัน

เสาห้า ได้แก่ วัด-ชุมชน-บวร เสานี้เป็นการสะท้อนชุมชนศาสนาที่ใกล้ตัวมากที่สุด การวางบทบาทวัดให้เป็นโครงสร้างความน่าเชื่อถือผ่านการสื่อสารเชิงรุก การพัฒนาศาสนทายาทให้ตอบโจทย์คนรุ่นใหม่ และการคุ้มครองทรัพย์สินด้วยพระวินัย กฎหมาย และธรรมาภิบาล เพื่อรับมือกับกระแสโลกวิสัย พร้อมขับเคลื่อนวัดให้เป็นต้นแบบแห่งความโปร่งใสและความรับผิดชอบต่อสาธารณะ พัฒนาวัดให้เป็นที่พึ่งของชุมชน เป็นที่พึ่งของประชาชน สวมบทบาทเชิงบูรณาการแบบ

บ-ว-ร ได้อย่างลงตัวและทำให้ความคาดหวังของชุมชนได้รับการตอบสนองอย่างเหมาะสม ซึ่งสาระดังกล่าวเข้าลักษณะองค์ประกอบว่าด้วยสถานที่ตั้งขององค์กร

โมเดลทั้ง 5 เสาหลักนี้เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ เสาหนึ่งเป็นกรอบกำกับเสาอื่นทั้งหมด เสาสองเป็นกลไกปฏิบัติการของเสาหนึ่ง เสาสามและเสาสี่เป็นเนื้อหาสาระที่ระบบต้องธำรงรักษา และเสาห้าเป็นพื้นที่ปฏิสัมพันธ์ที่ทั้งสี่เสาก่อนหน้าปรากฏออกมาเป็นรูปธรรมในสังคม จึงสามารถนำไปปรับใช้เป็นบรรทัดฐานเชิงนโยบายในระดับปฏิบัติการได้จริง โดยอาจสรุปเป็นภาพดังนี้

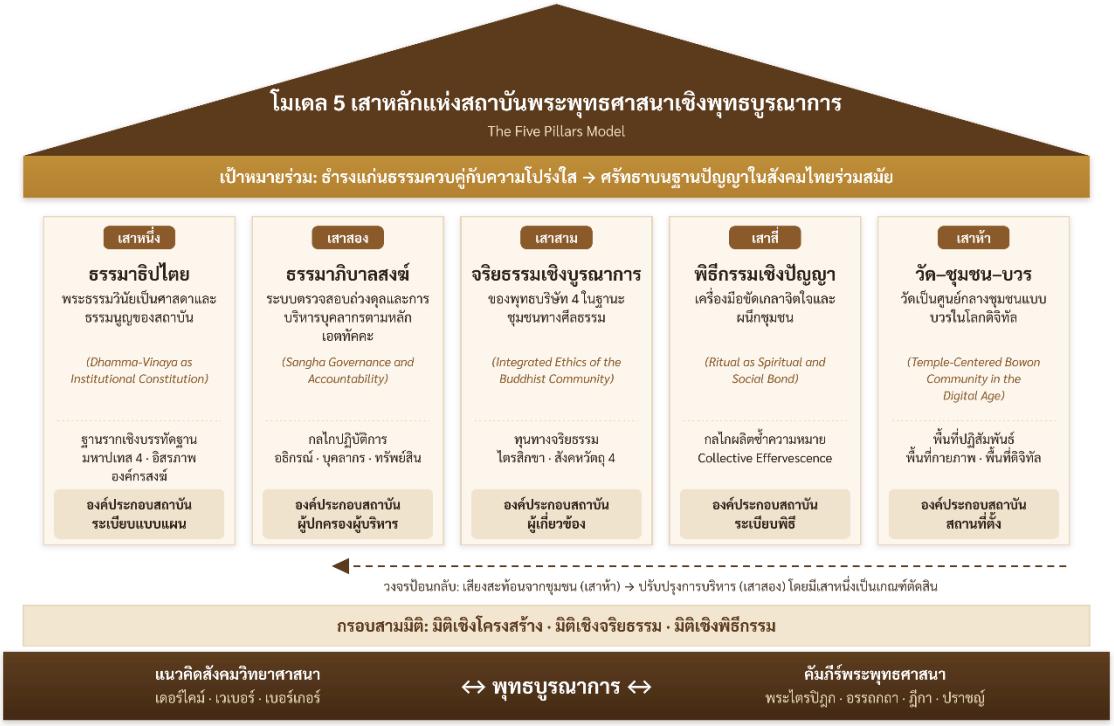

ภาพที่ 1 โมเดล 5 เสาหลักแห่งสถาบันพระพุทธศาสนาเชิงพุทธบูรณาการ

ที่มา: โมเดล 5 เสาหลัก (The Five Pillars Model) แห่งสถาบันพระพุทธศาสนาเชิงพุทธบูรณาการ ภาพสร้างด้วย NotebookLM (Google, 2026) ตามแนวคิดของคณะผู้วิจัย

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากผลการวิจัยและการอภิปรายข้างต้น คณะผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายต่อมหาเถรสมาคม สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และองค์กรปกครองคณะสงฆ์ในระดับต่าง ๆ ดังนี้

1. ด้านโครงสร้างและการบริหารจัดการ (เสาหนึ่งและเสาสอง) ควรจัดทำฐานข้อมูลระเบียบวินัยและวิธีพิจารณาอธิกรณ์ให้เป็นมาตรฐานกลาง เพื่อลดการใช้ดุลยพินิจส่วนบุคคลและสร้างความเป็นธรรมเชิงโครงสร้าง ควบคู่กับการปรับบทบาทการปกครองจากรูปแบบสั่งการตามลำดับชั้นไปสู่การแบ่งงานตามความเชี่ยวชาญในลักษณะ "เอตทัคคะ" เช่น การจัดตั้งฝ่ายธรรมาภิบาลและทรัพย์สิน ฝ่ายสวัสดิการชุมชน และฝ่ายสื่อสารดิจิทัล เพื่อยกระดับกลไกตรวจสอบให้ทำงานได้จริงในระดับปฏิบัติการ

2. ด้านจริยธรรม (เสาสาม) ควรส่งเสริมให้ไตรสิกขาเป็นกรอบการพัฒนาบุคลากรสงฆ์อย่างเป็นระบบ ทั้งในหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์และการอบรมต่อเนื่อง พร้อมทั้งวางกลไกตรวจสอบพฤติกรรมเชิงจริยธรรมที่ชัดเจน เพื่อป้องกันมิให้การตีความพระวินัยถูกใช้เพื่อประโยชน์เฉพาะกลุ่ม

3. ด้านพิธีกรรม (เสาสี่) ควรออกแนวปฏิบัติมาตรฐานว่าด้วยความโปร่งใสในการจำหน่ายวัตถุมงคลและการเรี่ยไรเงินทำบุญ เพื่อขีดเส้นกั้นระหว่างศาสนกิจกับธุรกิจอย่างชัดเจน พร้อมทั้งใช้หลักมหาปเทส 4 เป็นเกณฑ์ตรวจสอบรูปแบบพิธีกรรมใหม่ที่เกิดขึ้นในยุคดิจิทัลให้สอดคล้องกับพระสูตรและพระวินัยเดิม

4. ด้านความสัมพันธ์วัด-ชุมชน-รัฐ (เสาห้า) ควรยกระดับบทบาทของวัดให้เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้และสวัสดิการชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม เช่น การดูแลผู้สูงอายุและการเยียวยาวิกฤตทางจิตใจ พร้อมทั้งพัฒนาแนวทางการสื่อสารเชิงรุกผ่านสื่อดิจิทัลอย่างมีจริยธรรมและโปร่งใส เพื่อสร้างเส้นทางการบวชและการศึกษาที่ตอบโจทย์คนรุ่นใหม่ อันจะช่วยบรรเทาปัญหาการขาดแคลนศาสนทายาทในระยะยาว

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในอนาคต

1. ควรมีการศึกษาวิจัยเชิงปริมาณเพื่อประเมินระดับความเข้มแข็งของความเป็นสถาบันตามกรอบ 5 เสาหลักในระดับปกครองคณะสงฆ์หรือระดับวัด เพื่อจำแนกลักษณะการบริหารจัดการที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่

2. ควรมีการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ในวัดต้นแบบที่นำโมเดล 5 เสาหลักไปทดลองปรับใช้ เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเปลี่ยนผ่านและปัญหาอุปสรรคในระดับปฏิบัติการจริง

3. ควรขยายขอบเขตการวิจัยไปสู่การศึกษาเปรียบเทียบกับสถาบันศาสนาอื่นในสังคมไทยหรือในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อทดสอบว่ากรอบ 5 เสาหลักมีศักยภาพในการประยุกต์ใช้ข้ามบริบททางศาสนาได้มากน้อยเพียงใด

4. ควรมีการศึกษาเจาะลึกเฉพาะประเด็นที่เป็นความเสี่ยงเชิงโครงสร้าง เช่น การจัดการทรัพย์สินและที่ดินของวัด หรือปรากฏการณ์พุทธพาณิชย์ในยุคดิจิทัล เพื่อพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายที่มีความจำเพาะเจาะจงและนำไปปฏิบัติได้จริงยิ่งขึ้น

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. มหาเถรสมาคมและสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรพิจารณาและนำโมเดล 5 เสาหลักด้านโครงสร้างและการบริหาร (เสาที่ 1–2) ไปใช้เป็นบรรทัดฐานเชิงนโยบาย ในการจัดทำระบบตรวจสอบถ่วงดุลและกระจายบทบาทพระสงฆ์ตามความเชี่ยวชาญ (เอตทัคคะ) เพื่อสร้างธรรมาภิบาลและความโปร่งใสทั่วประเทศ

2. สถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ ควรพิจารณาและนำโมเดลด้านจริยธรรม (เสาที่ 3) และหลักไตรสิกขาไปบูรณาการในหลักสูตรการเรียนการสอนและการฝึกอบรม เพื่อพัฒนาบุคลากรสงฆ์ให้มีภูมิคุ้มกันทางจริยธรรม และสร้างความสัมพันธ์เชิงเกื้อกูลกับคฤหัสถ์

3. วัดและชุมชนท้องถิ่น ควรพิจารณาและนำโมเดลด้านพิธีกรรมและวัดในยุคดิจิทัล (เสาที่ 4–5) ไปประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมและสวัสดิการชุมชน พร้อมควบคุมความโปร่งใสในการจัดพิธีกรรมและการสื่อสารดิจิทัลเพื่อฟื้นฟูศรัทธาของพุทธศาสนิกชน

คำรับรองและการเปิดเผยข้อมูลของผู้เขียน

1. การเปิดเผยผลประโยชน์ทับซ้อน (Conflict of Interest)

ผู้เขียนขอรับรองว่าบทความวิจัยเรื่อง “การออกแบบสถาบันพระพุทธศาสนาในฐานะสถาบันทางสังคมเชิงพุทธบูรณาการ” ไม่มีผลประโยชน์ทับซ้อนใด ๆ ที่อาจมีอิทธิพลต่อการออกแบบการวิจัย การดำเนินการวิจัย การวิเคราะห์ข้อมูล หรือการนำเสนอผลการวิจัยในบทความฉบับนี้

2. การใช้ปัญญาประดิษฐ์และเทคโนโลยีสนับสนุนการจัดทำต้นฉบับ (Generative AI and AI-assisted Technologies in the Writing Process)

2.1 เครื่องมือและโมเดลที่ใช้ ได้แก่ Claude (Claude 3.5 Sonnet) ร่วมกับ Google NotebookLM

2.2 ลักษณะการใช้ การสืบค้นงานวิจัยต้นฉบับ และปรับปรุงการใช้ภาษา ความชัดเจนและเชื่อมโยงประโยคบางส่วนเท่านั้น หรือเพื่อช่วยในกระบวนการสร้างภาพจำลองแนวคิด (Model Generation)

2.3 ขอบเขตการใช้งาน ใช้ระดับผู้ช่วยหรือสนับสนุนการค้นและเทียบเคียงรายงานวิจัยที่ไม่ซ้ำซ้อนกัน ไม่ได้มีส่วนผลิตหรือกำหนดกรอบการวิจัย ระเบียบวิธีวิจัย การวิเคราะห์ข้อมูล การแปลผล การวิเคราะห์และตีความหรือการตัดสินใจทางวิชาการในบทความวิจัยนี้ ผู้เขียนเป็นผู้ตรวจสอบเนื้อหา และประเมินความน่าเชื่อถือจากเอกสารต้นฉบับโดยใช้ทักษะเชิงวิชาการด้วยวิจารณญาณของผู้วิจัยเอง

3. คำรับรองเกี่ยวกับการเปิดเผยข้อมูล (Data Availability Statement)

ชุดข้อมูลและผลการศึกษาทั้งหมดปรากฏอยู่ในบทความฉบับนี้ หากต้องการข้อมูลเพิ่มเติมหรือรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ สามารถติดต่อขอรับได้เมื่อมีการร้องขออย่างสมเหตุสมผล

4. คำรับรองด้านจริยธรรมการวิจัย (Ethics Statement)

การวิจัยนี้ได้รับการพิจารณาและรับรองด้านจริยธรรมการวิจัยจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตามเลขที่ข้อเสนอและใบรับรอง ที่ ว. 554/2569 และวันที่ให้การรับรอง เมื่อวันที่ 7 สิงหาคม 2569

5. แหล่งทุนสนับสนุนการวิจัย (Funding)

การวิจัยครั้งนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สัญญาเลขที่ ว.421/2569

6. การระบุบทบาทของผู้มีส่วนร่วมตามหลัก CRediT

-พระปัญญาวัชรบัณฑิต (สมบูรณ์ พรรณา) ริเริ่มแนวคิด รวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล ร่วมเขียนร่างต้นฉบับ ตลอดจนร่วมตรวจสอบความถูกต้องและวิพากษ์วิจารณ์ผลการวิจัย

-วุฒินันท์ กันทะเตียน ออกแบบระเบียบวิธีวิจัย ร่วมรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล เป็นผู้รับผิดชอบหลักในการเขียนต้นฉบับ (Manuscript) และบริหารจัดการกระบวนการวิจัย

-อารยา ทองโชติ ตรวจสอบและปรับปรุงสำนวนภาษา ทบทวนแก้ไขต้นฉบับประสานงาน และตรวจสอบรายการอ้างอิงตามรูปแบบ APA 7th edition

เอกสารอ้างอิง

พนม พงษ์ไพบูลย์. (2538). *จารึกไว้ในพระศาสนา จารึกไว้ในการศึกษา*. โรงพิมพ์กรมการศาสนา.

พระครูปลัดอัมพร อาภาธโร, มะลิ ทิพพ์ประจง, พระใบฎีกาสุชิณณะ อณินฺชิโต, นพวรรณ์ ไชยชนะ และ บุญยืน งามเปรี่ยม. (2568). บทบาทของพระสงฆ์และความศรัทธาในยุคดิจิทัล การวิเคราะห์เชิงสังคมวิทยาและพุทธศาสนศึกษา. *วารสารสหศาสตร์การพัฒนาสังคม*, 3(5), 806–818. https://so12.tci-thaijo.org/index.php/JISDIADP/article/view/4360

พระคำพล แก้วพิลา และ กิตติพงศ์ สุวรรณวงศ์. (2568). การวิเคราะห์ปัญหาและแนวทางฟื้นฟูวงการพระพุทธศาสนาไทยตามหลักพุทธธรรมร่วมสมัย. *วารสารส่งเสริมและพัฒนาวิชาการสมัยใหม่*, *3*(6), 1162–1172. https://so12.tci-thaijo.org/index.php/MADPIADP/article/view/5366

พระไพศาล วิสาโล. (2546). *พุทธศาสนาไทยในอนาคต: แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต*. มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2556). *อรรถกถาชาดก ทุติโย ภาโค (เล่ม 2)*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มะลิ ทิพพ์ประจง และพระใบฎีกาสมคิด นาถสีโล. (2568). ภัยยุคใหม่ของพระสงฆ์กับความท้าทายและแนวทางการปฏิบัติในยุคดิจิทัล. *วารสารมณีเชษฐาราม วัดจอมมณี, 8*(2), 862–877. https://so07.tci-thaijo.org/index.php/JMCR/article/download/6792

มะลิ ทิพพ์ประจง. (2568). มุมมองสังคมไทยกับข่าวกระทำผิดของพระสงฆ์: การวิเคราะห์เชิงวิชาการและแนวทางสู่ความยั่งยืนของสถาบันสงฆ์ไทย. *วารสารสิรินธรปริทรรศน์*, 26(2), 11–21. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jsrc/article/view/287437

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. (2552). *หลักพระพุทธศาสนา.* สำนักราชเลขาธิการ.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2568). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย* (พิมพ์ครั้งที่ 59). โรงพิมพ์ผลิธัมม์.

เสฐียรโกเศศ. (2521). *ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย.* เจริญรัตน์การพิมพ์.

Berger, P. L. (1967). *The sacred canopy: Elements of a sociological theory of religion. Doubleday.*

Berger, P. L. (Ed.). (1999). *The desecularization of the world: Resurgent religion and world politics*. Ethics and Public Policy Center; William B. Eerdmans.

Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Doubleday.

Durkheim, E. (1995). T*he elementary forms of religious life* (K. E. Fields, Trans.). Free Press.

Google. (2026). *NotebookLM* [Large language model]. https://notebooklm.google.com/

Keyes, C. F. (1987). *Thailand: Buddhist kingdom as modern nation-state*. Westview Press.

Kitiarsa, P. (Ed.). (2008). *Religious commodifications in Asia: Marketing gods*. Routledge.

Mol, H. (1976). *Identity and the sacred: A sketch for a new social-scientific theory of religion*. Basil Blackwell.

Pickering, W. S. F. (1984). *Durkheim's sociology of religion: Themes and theories*. Routledge & Kegan Paul.

Scott, J. (1990). *A matter of record: Documentary sources in social research*. Polity Press.

Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (G. Roth & C. Wittich, Eds.; E. Fischoff et al., Trans.). University of California Press.

Weber, M. (2001). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism* (T. Parsons, Trans.). Routledge.

Weber, M. (2019). *Economy and society: A new translation* (K. Tribe, Ed. & Trans.). Harvard University Press.